

Kostel Narození Panny Marie v Želivě

Založení a stavební úpravy do 16. století

Klášter s kostelem Narození Panny Marie byl založen r. 1139 pražským biskupem Otou spolu s českým knížetem Soběslavem a jeho manželkou Adlétou. Nejprve zde sídlila kanonie benediktinů, kteří přišli z kláštera v Sázavě. O několik desetiletí později museli benediktini klášter opustit a do Želiva přicházejí premonstrátsí mniši ze Steinfeldu vedení opatem Gotschalkem. V následujících letech nastal velký rozkvět kláštera (roku 1375 je přestavěn do gotického slohu), který ukončily až husitské bouře. V husitské době je pak klášter dvakrát vypleněn.¹ Následně je zkonfiskován a získávají ho Trčkové z Lípy. Zpět do držení premonstrátů se dostává až po 155 letech, kdy ho v roce 1623 vykoupil za 18 000 zlatých strahovský opat Kašpar z Questenberka.²

Želiv v době barokní

Důležité stavební úpravy začaly hned po vykoupení Želiva z majetku Trčků z Lípy roku 1623. Strahovský opat Kašpar z Questenberku se podílel na stavbě kostela lodi a opravě kláštera. Jméno stavitele není známo, literatura se o něm zmiňuje jako o „vlašském mistru“. Další stavební a interiérové úpravy následovaly hned vzápětí - položení základů nového konventu (za opata Norberta z Amelunxen(1649 - 1654)), nové varhany, tři nové oltáře, nebo např. obnovení opatských pokojů (za opata Siarda Falca(1661-1677)).

¹ <http://zeliv.eu/turisticky-portal/zakladni-historie/> (8.10.2011)

² Pavel Zahradník, Santini v Želivě, *Průzkumy památek II/1995*, s. 7.

V dalších letech je kostel a klášter neustále upravován a vybavován nábytkem, oltáři a dalšími potřebnými doplňky.³

Rok 1712 však není pro klášter příznivý. V dubnu vypukne požár, který je naštěstí rychle uhašen, ale to nejhorší nastává 16. června, kdy vypukne vinou kuchaře nový požár, který se již nepodaří včas uhasit a shoří nejen konvent, ale i trojlodí kostela. Jediné co zůstane bez poškození je sakristie a kněžiště, které je provizorně upraveno a uzavřeno slabou zdí.⁴ Opat Jeroným Hlína (1703 – 1725) se okamžitě pouští do oprav. Na radu sedleckého opata Bonifáce Blahny zve do Želiva architekta Jana Blažeje Santiniho-Aichla.

Santini a stavba kostelního trojlodí

K první fázi oprav kostela byl povolán stavitel Antonín Scotti, který pro klášter pracoval již od roku 1710.⁵ Po obnovení konventních budov a přilehlých klášterních traktů bylo přistoupeno k obnově zničeného trojlodí kostela. Na radu sedleckého opata Bonifáce Blahny oslovuje opat Jeroným Hlína architekta Jana Blažeje Santiniho. Důvodem této volby může být i rozhodnutí obnovit trojlodí v gotických formách a Hlínova znalost sedleckého chrámu, kde byl zapsán do bratrstva sv. 14 pomocníků.⁶ První Santiniho pobyt v Želivě je doložen 24. – 27. dubna 1714, zároveň dostává vyplaceno prvních 124 zlatých. Tento údaj můžeme vyčíst z kalendářních poznámek opata Hlíny.⁷

³ Tamtéž, s. 5 – 6.

⁴ Mojmir Horyna, J. B. Santini-Aichel, Praha 1998, s. 298.

⁵ Viz Zahradník (pozn. 2), s. 6.

⁶ Tamtéž, s. 8.

⁷ Tamtéž, s. 8.

Druhá návštěva 6. června je spojena s dovezením plánů nového trojlodí. Santinimu je za ně vyplaceno 125 zlatých.⁸ Při třetí návštěvě 14. září Santini zároveň vyměřuje kostel ve Vojslavicích, který má být přestavěn.

Stavba trojlodí kostela velmi rychle pokračuje, takže 5. listopadu se začíná osazovat krov, který je dokončen nejspíš v polovině listopadu, protože již 22. listopadu je na vrchol střechy osazen kříž s ostatky svatých. Téhož roku (1714) přijel Santini do Želiva ještě 30. listopadu, kdy přivezl opatu Hlínovi plány kostelů ve Lhoticích a Vojslavicích.⁹

V následujícím roce 1715 se začalo stavět 26. března, kdy je uvnitř kostela postaveno lešení a 26. července opat posvětil základní kameny první věže. Druhá věž se začala stavět 7. října. V opatových zápiscích také můžeme najít, že od října se začíná pracovat na druhé půlce klenby. Ukončení stavebních prací toho roku je datováno společně s dokončením základů obou věží 16. listopadu.¹⁰

Rok 1716 se nesl ve znamení dokončování klenby trojlodí, svěcení zvonů a oplechování věží. Santini navštívil v tomto roce Želiv již 14. ledna a zdržel se čtyři dny, kdy spolu s opatem a stavitelem Janem Jakubem Voglerem vedli poradu o nových varhanách a také navštívili Humpolec, kde měl opat v plánu přestavět kostel sv. Mikuláše. Klenba hlavní lodi v Želivě byla dokončena 26. června a zedníci začali stavět lešení v bočních lodích. 30. června přijel znovu do Želiva Santini a přivezl plány na chórové lavice, za které dostal 28 zlatých. Klenba kostela je uzavřena 11. září za přítomnosti Santiniho a stavitele Voglera.¹¹

⁸ Tamtéž, s. 8.

⁹ Tamtéž, s. 9.

¹⁰ Tamtéž, s. 10.

¹¹ Tamtéž, s. 11.

Pro rok 1717 se opatovy zápisky nedochovaly a klášterní anály žádné stavební práce na trojlodí nezaznamenávají. Roku 1718 se stále ještě pracuje na věžích kostela – je přivezen plech a jsou dělány hodiny. V kostele byl mezitím obnoven hlavní oltář a celý kostel nově vydlážděn. Santini dostal za rok 1718 vyplaceno dvakrát 20 zlatých.¹²

Práce na věžích pokračovaly i v roce 1719. Jsou na nich instalovány hodiny, oplechovány bání věží a 5. listopadu jsou v kostele umístěny nové lavice. Tohoto roku dostal Santini třikrát 20 zlatých (13. června, 10. srpna a 5. prosince) a zároveň ještě dalších 20 zlatých „za obrysy“.¹³

Poslední zaznamenaný Santiniho pobyt v Želivě je 14. prosince 1719, kdy dostal zapláceno 10 zlatých „za máslo“.¹⁴ Stavba kostela byla definitivně dokončena roku 1721.

Trojlodí kostela

Želivské trojlodí se liší od předešlých Santiniho staveb. Jeho úkolem zde bylo spojit nové trojlodí se starší zachovanou gotickou částí, zatímco u Kladrub, či v Sedlci přestavoval celý středověký komplex do hávu barokní gotiky. Také přání želivského opata, aby bylo zachováno přibližné půdorysné řešení původního chrámu, i dvouvěžové západní průčelí, také určitým způsobem omezilo Santiniho možnosti.¹⁵

Vnějšek trojlodí je koncipován jako jednoduchý, nečleněný objem na obdélném půdorysu s mansardovou střechou. Průčelí je rozděleno do

¹² Tamtéž.

¹³ Tamtéž.

¹⁴ Tamtéž.

¹⁵ Viz Horyna (pozn. 4), s. 300.

dvou plánů. V prvním plánu se nacházejí předsunuté boční věže, ve druhém pak ustupující střed s předsazenou polygonální předsíní. Fasáda je omítnutá, aby odpovídala fasádě kněžiště.¹⁶

Gotické tvarosloví se na exteriéru stavby skoro neobjevuje. Nenajdeme tu žádné typické prvky, jako jsou fiály, kraby, křížové kytky. Gotický řád je tu výrazně redukován na lineární formy, což ve vývoji Santiniho tvorby odkazuje k jeho architektonickým realizacím ve stylu formálního minimalismu barokně - gotických fasád ve 20. letech 18. století. Typickým prvkem je „vylehčování“ fasád směrem vzhůru, což se objevuje hlavně u věží, kdy se v každém patře mění tvary a formáty okenních otvorů¹⁷ a dalším „atypickým, jaksí tektoniky inverzním motivem jsou ustouplá, rustikou členěná nároží namísto nárožních lisenových armatur v horních dvou etážích věží.“¹⁸ Podobně jsou řešeny i bány věží s oktogonálními lucerničkami s převýšenými jehlancovými stříškami.

Střední pole fasády, které ustupuje, je ještě opticky prohloubené a vylehčené směrem ke svatonorbětské monstranci, která byla zhotovena podle Santiniho návrhu a osazena roku 1719.¹⁹

Interiér je trojlodní. Hlavní loď je zaklenuta čtyřmi poli příčně obdélného půdorysu, boční lodě pak čtyřmi poli lehce hloubkově obdélného půdorysu. Nejpozoruhodnějším prvkem interiéru želivského chrámu jsou boční empory, vložené do tří polí bočních lodí od západu. Čela empor v pohledu z hlavní lodi jsou formovány jako sdružené arkády bez středového opěrného pilíře. Zároveň tato čela směrem vzhůru nabírají na hmotě, čímž vzniká dojem jakoby „z ničeho v jistém bodě krystalizovala a směrem vzhůru sílila, rostla a

¹⁶ Tamtéž, s. 300.

¹⁷ Tamtéž, s. 300.

¹⁸ Tamtéž, s. 300 - 302.

¹⁹ Tamtéž, s. 302.

nabývala".²⁰ Zároveň, ale v pohledu z bočních lodí se jeví jako visutý klenák, který je zavěšený ve vrcholu záklenku mezilodní arkády.²¹

Důležitým prvkem Santiniho staveb je i členění líce kleneb žebrovými vzorci. Horní prostor všech tří lodí je zaklenut jednoduchými valenými klenbami s tříbokými výsečemi. „Na křížovém a kvazisisíťovém rastru pak dominují kroužená žebra, formující obkročnou řadu čočkových a kosočtverečných obrazců ve vrcholech kleneb.“²² Tato kompozice je inspirována klenbami chrámu sv. Barbory v Kutné Hoře. Empory jsou završeny soustavou plackových kleneb a valených „sedel“.²³

Další Santiniho invencí je proražení kleneb empor při styku bočních lodí s obvodovou zdí, v šíři vysokých oken. Tímto způsobem Santini přivádí do bočních lodí světlo.²⁴

Při celkovém pohledu na koncipování želivského chrámu je patrný rytmus při kterém se střídají hloubkové a příčně prostorové části.²⁵ Ustupující polygonální předsíň, hlavní loď, falešný transept tvořený vynechaným jedním polem bez empor a dlouhé kněžiště se vzdáleným oltářem. Santiniho koncept želivského kostela lze možno nazvat „cestou ke světlu“.²⁶

²⁰ Tamtéž, s. 302.

²¹ Tamtéž, s. 303.

²² Tamtéž, s. 303.

²³ Tamtéž, s. 303.

²⁴ Tamtéž, s. 303.

²⁵ Tamtéž, s. 302.

²⁶ Tamtéž, s. 303.

Použitá literatura:

Mojmír Horyna, *J. B. Santini-Aichel*, Praha 1998, s. 298–304.

Pavel Zahradník, Santini v Želivě, *Průzkumy památek*, 1995, č.2, s. 3–21.

Internetové zdroje:

<http://zeliv.eu/turisticky-portal/zakladni-historie/> (8.10.2011)